

ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Розглянуто значення соціальної інфраструктури в суспільстві, досліджено визначення поняття «соціальна інфраструктура» та показана її структура за О.І. Шаблієм та Б.Д. Гаврилишиним, проаналізовано захищені кандидатські, докторські дисертації, а також фахові видання за напрямками географії сфери обслуговування, соціальної сфери, соціальної інфраструктури, географії освіти, транспорту, охорони здоров'я, сфера культури, зв'язку, обґрунтовано вибір дослідження суспільно-географічних аспектів соціальної інфраструктури Харківської області.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, соціальна сфера, сфера обслуговування, освіта, охорона здоров'я, сфера культури, транспорт, зв'язок, фахові видання.

Павел Кобылин, Константин Немец. К ВОПРОСУ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ. Рассмотрено значение социальной инфраструктуры в обществе, исследовано определение понятия «социальная инфраструктура» и показана ее структура по О.И. Шаблюю и Б.Д. Гаврилишину, проанализированы защищенные кандидатские, докторские диссертации, а также специализированные издания по направлениям географии сферы обслуживания, социальной сферы, социальной инфраструктуры, географии образования, транспорта, здравоохранения, сферы культуры, связи, обоснован выбор исследования общественно-географических аспектов социальной инфраструктуры Харьковской области.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, социальная сфера, сфера обслуживания, образование, здравоохранение, сфера культуры, транспорт, связь, специализированные издания.

Pavel Kobylin, Konstantin Nemets. TO THE QUESTION OF A SOCIAL INFRASTRUCTURE IN SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES. The value of social infrastructure in society is examined, the definition «social infrastructure» is investigated and its structure by O.I. Shabliy and B.D. Gavrilishin are shown, protected PhD theses, doctoral dissertations and specialized publications in the research areas of service sector, social sphere, social infrastructure geography, education, transport, health care, culture sector and communications sector geography are analyzed, a choice of the research on socio-geographic aspects of the social infrastructure in Kharkiv region is justified.

Keywords: social infrastructure, social sphere, service sector, education, health care, culture sector, transport, communications sector, specialized publications.

Актуальність дослідження. Питання суспільно-географічних досліджень розвитку соціальної інфраструктури є доволі актуальним і своєчасним, оскільки трансформаційні процеси в економіці України спричиняють підвищення ролі соціальної складової господарства країни, що потребує в забезпеченні якісних характеристик соціальної інфраструктури. Мова йдеться про необхідність гарантування соціального захисту людини, підвищення рівня її життя та зниження різних соціальних диспропорцій. Важливу роль в цьому приділяється саме соціальній інфраструктурі, оскільки вона здійснює виховання підростаючого покоління, відтворення робочої сили, що відповідає потребам і рівню робочої сили, створення оптимальних житлово-комунальних та побутових умов життя населення, сприяє довголіттю та підтриманню здоров'я населення, раціональному використанню вільного часу людей, створює умови для відпочинку та підвищенню культурного рівня населення; гарантує соціальну захищеність всіх груп населення, в тому числі молоді, пенсіонерів, інвалідів; задовольняє потреби в товарах чи послугах при підвищенні рівня платоспроможності населення. Таким чином, соціальна інфраструктура забезпечує оптимізацію суспільного розвитку, сприяє формуванню нової людини, всебічного розвитку особистості, удосконалення способу життя.

Поряд з постійним розвитком усіх складових соціальної інфраструктури існують регіональні відмінності соціального розвитку як в межах держави, так і на рівні регіону, в тому числі у Харківській області. Харківська область є регіоном з високим рівнем соціально-економічного розвитку, проте є певні територіальні диспропорції в розвитку соціальної інфраструктури. Отже, існує необхідність в суспільно-географічних дослідженнях розвитку соціальної інфраструктури на регіональному рівні для забезпечення її комплексно-пропорційного розвитку та оптимізації територіальної організації.

Метою дослідження виступає аналіз сучасних суспільно-географічних досліджень з питань соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що існує багато визначень поняття «соціальна інфраструктура», які подаються різними вченими в галузях суспільної географії, регіональної економіки, розміщення продуктивних сил тощо. В даній статті зупинимося на декількох з них. О.І. Шаблій визначає **соціальну інфраструктуру** як «комплекс закладів, установ і підприємств виробничої та невиробничої сфер господарства, які виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей з метою підвищення їх життєвого рівня» [15, с. 407]. У галузевій класифікації соціальна інфраструктура представлена наступними видами послуг: житлово-комунальне господарство; торгівля і громадське харчування; побутове обслуговування (невиробниче і виробниче); пасажирський транспорт і зв'язок по обслуговуванню населення; освіта (загальноосвітні школи та виховні дитячі установи; навчальні заклади по підготовці кадрів); культура (культурно-освітне та інформаційне обслуговування); мистецтво; медичне і санаторно-курортне обслуговування; фізична культура і спорт; туризм і

відпочинок; забезпечення безпеки населення і правопорядку; кредитування та державне страхування; соціальне забезпечення; система управління та громадські організації. В «Економічній енциклопедії» за редакцією Б.Д. Гаврилишина подається таке визначення соціальної інфраструктури – «*соціальна інфраструктура* – комплекс об'єктів (підприємств, установ, організацій та споруд), які забезпечують умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвинутого, суспільно активного індивіда» [5, с. 704]. У найзагальнішому вигляді соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову і соціально-культурну частини. Соціально-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб в належних умовах життя. Соціально-культурна інфраструктура сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) і в значній мірі фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, яка відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили.

У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють наступні компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля і громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок для обслуговування населення і т.д. Соціально-культурна інфраструктура охоплює охорону здоров'я, рекреаційне господарство, фізичну культуру і спорт, соціальне забезпечення, освіту, культуру і мистецтво, культові споруди і т.д. Схематично структура соціальної інфраструктури представлена на рис. 1.

Рис. 1. Структура соціальної інфраструктури [5, с. 704]

Зрозуміло, що охопити усі зазначені сфери неможливо, тому в нашому дослідженні планується проаналізувати такі галузі соціальної інфраструктури як: освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист, транспорт, зв'язок, фізкультура і спорт, оскільки вони є переважно державними галузями, тобто пріоритетними для держави, формують її соціальну політику, на ці галузі закладаються кошти в державному та місцевому бюджетах, про що декларують статті 87-90 Бюджетного кодексу України. [7]

Вивченню проблем вдосконалення територіальної організації сфери послуг, сфери обслуговування, соціальної сфери регіонів України присвячені дисертації О.Г. Корнус, С.В. Жовнір, І.В. Запотоцької, М.О. Барановського. Так, в дисертації *О.Г. Корнус* «Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення» (2009) уточнюється поняття «система обслуговування населення», зроблено суспільно-географічний аналіз сучасної демографічної ситуації в регіоні, виявлено місце Сумської області в Україні за рівнем соціально-економічного розвитку, розроблено п'ятиступеневу систематику центрів

системи обслуговування, досліджено стан та територіальну організацію системи обслуговування регіону, здійснено ранжування районів області за індексами та рейтингами розвитку та їх групування [10]. В дисертації **С.М. Жовнір** «Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області)» (2008) розроблено структурно-функціональну модель міжгалузевого комплексу послуг регіону; з позицій суспільної географії здійснено типізацію та ранжирування центрів обслуговування Вінницької області, обґрунтовано концепцію кластерів послуг центрів обслуговування, розроблено просторову модель ієрархічної багаторівневої територіальної системи обслуговування Вінниччини згідно теорії центральних місць В. Кристаллера [6]. В кандидатській дисертації **І.В. Запотоцької** «Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення» (2008) розроблено систему показників та методику бальної оцінки рівня розвитку соціальної сфери регіону; проведено системно-структурний аналіз соціальної сфери Черкаської області та виявлено територіальні пропорції в її розвитку; проаналізовано функціонально-компонентну, функціонально-територіальну та функціонально-управлінську структури соціальної сфери області [8]. В дисертаційній роботі **М.О. Барановського** «Територіальна організація пересувних форм обслуговування сільського населення Чернігівської області» (1992) аналізується функціонально-компонентна, функціонально-територіальна, територіальна, функціонально-управлінська структури пересувних форм обслуговування населення, визначені фактори, що впливають на формування та розвиток територіальної організації пересувних форм обслуговування населення, розроблена типізація районів області, дається спроба оцінити оптимально існуючу ієрархію центрів обслуговування [1].

Окрім досліджень сфери послуг, соціальної сфери в цілому існують дисертації з окремих галузей соціальної інфраструктури. Суспільно-географічним дослідженням системи освіти присвячені дисертації П.А. Вірченка «Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області)» (2010), О.А. Шуби «Територіальна організація регіональної системи шкільного обслуговування (на прикладі Харківської області)» (1999), Н.А. Горожанкіної «Просторово-часовий аналіз регіональної освітньої системи (на прикладі Дніпропетровської області)» (2011), О.Г. Заячук «Територіальна організація освітньо-виховного комплексу Чернівецької області» (2010), Т.Ю. Мельниченко «Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації» (2005), Н.І. Флінти «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)» (2005), В.В. Стецького «Соціально- і економіко-географічні дослідження регіонального освітнього комплексу (на матеріалах Львівської області)» (1999). В роботі **П.А. Вірченка** для визначення зони впливу локальних систем освіти було використано аналіз просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів на основі побудови поля інтегральної функції впливу [4]. В дисертації **Т.Ю. Мельниченко** були розраховані показники освітнього потенціалу території для виявлення територіальної нерівності в розвитку освітнього комплексу, інтегральних коефіцієнтів локалізації освіти, на основі чого розроблена типізація регіонів України [11].

Суспільно-географічним аспектам досліджень сфери культури присвячені дисертації Н.І. Флінти «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)» (2005), про яку вже згадувалося вище, та Н.В. Моштакової «Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області)» (2011). В дисертації **Н.В. Моштакової** за допомогою графоаналітичного методу багатовимірної класифікації проранжовано та згруповано адміністративно-територіальні одиниці Луганщини за економічними, демографічними показниками, показниками сфери культури протягом 2000-2009 рр. [12]

Питаннями територіальної організації сфери охорони здоров'я займалися такі вчені як Г.А. Баркова («Просторова організація медичних систем Харківської області та шляхи її вдосконалення», 2007), Х.Є. Подвірна («Геопросторова організація сфери охорони здоров'я (на матеріалах Львівської області)», 2010), І.В. Мартусенко («Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області», 2005). Для класифікації, ранжування і групування районів в роботі **Г.А. Баркової** за ієрархічним рівнем медичних систем, середнім індексом розвитку медичних систем і комплексним індикатором медичного обслуговування проводилася класифікація районних медичних систем [2]. Для вивчення впливу екістичних чинників на забезпеченість населення матеріально-технічними ресурсами **Х.Є. Подвірною** створена геокібернетична модель регресійної залежності забезпеченості населення лікарняними ліжками від частки міського населення і щільності мережі поселень, розроблена двокрокова авторегресійна математична модель для аналізу динаміки середнього часу перебування хворого на ліжку [13].

Питання транспорту розглядаються в дисертаціях І.Р. Рудакевича «Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України)» (2010), «Транспортна інфраструктура АПК регіону в умовах ринкової системи господарювання (суспільно-географічне дослідження на прикладі Київського Придніпров'я)» Н.М. Пашинської (2009), «Територіальна організація автомобільних пасажирських перевезень в Україні» К.Д. Діденко (2007), «Транспортна інфраструктура західноукраїнського прикордоння: економіко-географічне дослідження» О.Ю. Бордун (2002), «Формування міжгалузевого транспортного комплексу в зоні впливу великого міста (на прикладі Львова)» М.М. Мацяха (1994). **І.Р. Рудакевич** визначив рівень надійності планувальної структури мереж електротранспорту (тролейбусних) великих міст ЗРУ з допомогою методу графів, для чого були розраховані альфа -, бета - та фіта-індекси зв'язаності графів електротранспортних систем [14]. **О.Ю. Бордун** в своїй дисертації для суспільно-географічного районування транспортної інфраструктури використала метод багатовимірної аналізу [3].

Суспільно-географічні аспекти розвитку зв'язку присвячені дисертації І.І. Ковтуник «Розвиток зв'язку в Україні: територіальна організація та вплив на соціально-економічні процеси в регіонах», Н.О. Рибачик «Територіальна організація телеінформаційного комплексу в Україні». *І.І. Ковтуник* в своїй дисертації здійснила оцінку рівня соціально-економічного розвитку регіонів за інтегральним показником за значною кількістю соціально-економічних показників, економіко-математичний (кореляційний) аналіз дозволив оцінити вплив зв'язку на соціально-економічний розвиток регіонів України [9].

Нами також було розроблено науково-метричну таблицю публікацій в фахових виданнях, які характеризують ступінь розвитку суспільно-географічних досліджень із зазначених напрямків дослідження (таблиця 1). В основу таблиці покладені такі українські фахові видання як «Часопис соціально-економічної географії», «Український географічний журнал», «Історія української географії», «Економічна та соціальна географія», Наукові вісники Чернівецького, Волинського університету, Тернопільського педагогічного університетів, Вісники Харківського, Київського, Львівського, Одеського університетів тощо.

Таблиця 1

Наукометрична таблиця фахових видань з питань суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури в Україні

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Сума
Сфера послуг	–	–	1	3	1	1	3	3	5	–	17
Соціальна сфера	–	–	–	1	2	2	1	1	–	–	7
Соціальна інфраструктура	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–	2
Освіта	1	1	4	3	4	6	9	4	1	1	34
Охорона здоров'я	1	–	–	2	4	1	6	3	2	1	20
Сфера культури	–	–	–	–	–	1	–	1	2	4	8
Спорт	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Транспорт	–	–	4	2	3	4	5	7	3	3	31
Зв'язок	–	1	2	1	1	4	6	1	1	–	17

З таблиці видно, що найбільша кількість публікацій присвячена дослідження в галузі географії сфери послуг, про що й свідчать 3 дисертації із зазначеного напрямку. Дещо менша чисельність публікацій по соціальній сфері. Якщо аналізувати галузеву характеристику соціальної інфраструктури, то найбільша кількість публікацій припадає на освіту та транспорт, оскільки ці галузі є найбільш пріоритетними в нашій державі. Про це й свідчать численні кандидатські дисертації. Дещо менше публікацій з охорони здоров'я, зв'язку, сфери культури. Спорту не розглядається а жодній публікації.

Як бачимо, сучасні суспільно-географічні дослідження присвячені переважно аналізу сфери послуг, соціальної сфери, або ж характеризують окремі складові соціальної інфраструктури. Проте слабо розвивається напрямок географії соціальної інфраструктури, в якому подавалася б узагальнююча характеристика усіх або декількох складових соціальної інфраструктури, а основна увага була приділена на комплексному, системному підході соціальної інфраструктури, на аналізі взаємозв'язків між цими галузями для визначення комплексних проблем соціальної інфраструктури та розробки рекомендацій стосовно удосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури. До того ж, відсутні подібні комплексні дослідження для Харківської області, оскільки вищезгадані дисертації присвячені Сумській, Черкаській, Вінницькій областям. Тому вважаємо доцільним розвивати цей напрям та досліджувати соціальну інфраструктуру Харківської області з позицій суспільної географії.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що суспільно-географічні дослідження розвитку соціальної інфраструктури регіону є актуальними, оскільки мають в змозі розробити заходи стосовно забезпечення комплексно-пропорційного розвитку галузі, існує декілька дисертацій, публікацій в фахових виданнях стосовно географії сфери обслуговування, соціальної сфери, географії окремих складових соціальної інфраструктури, зокрема: освіти, охорони здоров'я, сфери культури, транспорту, зв'язку, проте дуже слабо розвинуто напрямок географії соціальної інфраструктури, в тому числі для Харківської області, який би забезпечив всебічний, комплексний, системний підхід до аналізу її діяльності, визначення проблем в соціальній інфраструктурі регіону та розробки шляхів вирішення цих проблем.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Територіальна організація пересувних форм обслуговування сільського населення Чернігівської області: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія». – К., 1992. – 21 с.

2. Баркова Г.А. Просторова організація медичних систем Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2007. – 22 с.
3. Бордун О.Ю. Транспортна інфраструктура західноукраїнського прикордоння: економіко- географічне дослідження: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2007. – 21 с.
4. Вірченко П.А. Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2010. – 22 с.
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000 - 2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.
6. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 22 с.
7. Закон України «Бюджетний кодекс України» / Постанова ВР України № 2456-VI від 08.07.2010.
8. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 21 с.
9. Ковтунік І.І. Розвиток зв'язку в Україні: територіальна організація та вплив на соціально-економічні процеси в регіонах: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 21 с.
10. Корнус О.Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2009. – 22 с.
11. Мельниченко Т.Ю. Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2005. – 17 с.
12. Моштаківа Н.В. Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2011. – 24 с.
13. Подвірна Х.С. Геопросторова організація сфери охорони здоров'я (на матеріалах Львівської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2010. – 22 с.
14. Рудакевич І.Р. Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2010. – 22 с.
15. Социально-экономическая география Украины / Под ред. проф. О.И. Шабля. – Львов: Світ, 1994. – 638 с.